

Secțiunea 1. Despre atașament la copiii cu părinți divorțați

Teoria atașamentului își are rădăcinile în observațiile extinse realizate de John Bowlby (1969) pe bebeluși și mamele lor și subliniază importanța experiențelor timpurii ale copilului cu îngrijitorul acestuia (de obicei mama) ca bază necesară pentru creșterea, dezvoltarea stimei de sine, a sentimentului de securitate și auto-conștientizare. Dacă inițial Bowlby a pus accentul pe relația de atașament mamă-copil, în anul 1988 acesta a recunoscut că există posibilitatea ca un copil să aibă mai multe figuri de atașament, ca de exemplu îngrijitorii alternativi ai copilului, precum bunicii.

După cum știm, atașamentul este compus dintr-o rețea de acțiuni, cogniții și emoții și reprezintă relația dintre copil și îngrijitorul său primar (de obicei mama) care devine evidentă după primele 7 luni de viață^[1] și continuă să se dezvolte de-a lungul întregii copilării.

Funcția biologică a atașamentului este supraviețuirea, iar funcția psihologică a acestuia constă în dobândirea securității. Rolul atașamentului este de a menține o stare de echilibru a copilului, condiționată de rămânerea în proximitatea părinților (Schaffer, 2005, p. 101). Atunci când această stare este amenințată, de exemplu prin plecarea mamei din câmpul vizual sau prin apropierea unui străin, copilul își mobilizează răspunsurile de atașament prin depunerea unui efort activ pentru a-și câștiga starea de echilibru inițial. Modul în care copilul realizează acest lucru se schimbă odată cu vârsta și în funcție de sporirea competențelor cognitive și comportamentale^[2], de condiția^[3] și situația^[4] în care se află copilul (*Ibidem*).

---

[1] Fazele dezvoltării atașamentului:

1. Pre-atașament (0-2 luni) = răspunsuri sociale nediscriminative;
2. Atașament în formare (2-7 luni) = învățarea regulilor de bază ale interacțiunilor;
3. Atașament evident (7-24 luni) = protest la separare, îngrijorare la apariția străinilor, comunicare intențională;
4. Parteneriat orientat spre scop (de la 24 de luni) = relații mai clar bidirecționale, copiii înțeleg nevoile părinților (Schaffer, 2005, p. 102).

[2] Dacă copilul de 6 luni doar va plânge, cel de trei ani își va chema mama, o va urma și o va căuta în diferite locații.

[3] Dacă copilul este obosit sau bolnav, răspunsurile de atașament sunt activate mult mai repede, deoarece nevoia de proximitate față de mamă este mult mai mare.

[4] În mediile familiare toleranța copilului față de absența mamei este mai mare decât într-un mediu străin.

Mary Ainsworth și colaboratorii (1978) pe baza procedurii denumite „situația străină”^[5] au dezvoltat o modalitate de a evalua securitatea atașamentului dintre copil și părinte/îngrijitor, precum și o schemă de clasificare pentru a descrie patru patternuri de securitate^[6] despre care se consideră că reprezintă diferențieri fundamentale de stabilire primară a relațiilor sociale și indică gradul de securitate format în cadrul acestei legături.

Riggs (2005) observa că mamele ai căror copiii dezvoltaseră față de ele atașamente sigure erau mai sensibile, receptive, accesibile și cooperante în comparație cu mamele ai căror copiii dezvoltaseră atașamente nesigure, care mai degrabă aveau tendința de a răspunde solicitărilor făcute de copii într-un mod neimplicat sau respingător.

Atașamentul dezorganizat/dezorientat al copilului este corelat cu: abuzul asupra copilului (Riggs, 2005), consumul de alcool sau droguri, copii aflați în grad mare de risc (prematuri, cu autism sau cu Sindrom Down) (Vondra, Barnett & Cicchetti, 1990).

Sugarii și copiii mici cu mame depresive au atașamente emoționale mai nesigure și mai multe dificultăți comportamentale în comparație cu cei care au mamele sănătoase (Otto, Buffington-Vollum & Edens, 2003). Efectul depresiei materne este mediat de stresul crescut al mamei, lupta dintre părinții aflați în conflict, scăderea suportului social și al satisfacției maritale (Cicchetti, Rogosch & Toth, 1998).

---

[5] Este o procedură prin care se investighează calitatea atașamentului copilului mic. Aceasta constă într-o serie de episoade suficient de stresante pentru a activa comportamentul de atașament și este folosită pentru a plasa copiii în diferite categorii, care desemnează securitatea atașamentului lor.

[6] Atașament sigur: copilul plânge sau protestează când îngrijitorul primar pleacă și caută activ contactul cu îngrijitorul când acesta se întoarce;
 Atașament evitant: copilul plânge rareori când este despărțit de îngrijitorul primar și evită contactul cu îngrijitorul la întoarcerea acestuia;
 Atașament ambivalent (anxios-rezistent): copilul devine anxios înainte ca îngrijitorul primar să plece, este deosebit de supărat în timpul absenței acestuia, iar la revenire caută contactul cu el și deopotrivă i se împotrivește;
 Atașament dezorganizat/dezorientat: după despărțirea de îngrijitorul primar, copilul manifestă comportamente contradictorii, repetitive sau prost direcționate (caută să se apropie de străin și nu de mamă) la întoarcerea acestuia (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978 *apud* Papalia, Wendkos & Feldman, 2010, pp. 189-190).

Henderson, Hayslip, Sanders și Louden (2009) sugerează că teoria atașamentului oferă o explicație pentru o posibilă deteriorare a relațiilor părinte-copil și intensificarea relațiilor bunici materni-nepoți în perioada și după divorțul părinților. Autorii consideră că bunicii materni pot prelua un rol prin care aceștia compensează indisponibilitatea fizică și emoțională a părintelui de care copilul este separat. Această compensare a rolului unui părinte de către bunici pare să fie influențată de o serie de factori, precum gradul de apropiere dintre nepoți și bunici înainte și după divorț, gradul de perturbare familială ca urmare a divorțului, vârsta nepoților, programul și încărcarea cu sarcini școlare a copilului (Clingempeel, Colyar, Brand & Hetherington, 1992).

În sens larg, atașamentul a fost definit de Thompson (1996, p. 127) ca „O legătură emoțională durabilă care unește o persoană cu alta și care în mod obișnuit se manifestă prin eforturi de a căuta proximitatea și contactul cu figura de atașament, mai ales atunci când persoana se află sub stres”.

Termenul de „legături de atașament” este adesea folosit în context juridic pentru determinarea interesului superior al copilului și se referă la relațiile părinte-copil în activitățile de creștere și educare ale acestuia și includ: disponibilitate emoțională, angajament, protecție, structură^[7], responsabilitate față de nevoile copilului, joacă adaptată nivelului de dezvoltare și disciplinare (Sameroff & Emde, 1989). Deși poate apărea, atașamentul fără „legături” lasă copilul lipsit de ajutor, într-un mediu de la care nu primește răspunsuri la solicitările sale. Există riscul ca psihologul expert, în determinarea informațiilor psihologice pentru stabilirea interesului superior al copilului, să se bazeze exclusiv pe identificarea figurii primare de atașament, fără să analizeze capacitatea și disponibilitatea părintelui de răspunde nevoilor copilului, respectiv legătura de atașament existentă între părinte și copil.

Cercetări recente (Lussier, Deater-Deckard, Dunn & Davies, 2002; Sims, 2009) au demonstrat că atașamentul sigur sau „apropierea” acționează ca

---

[7] Pentru a încuraja creșterea și dezvoltarea sănătoasă a copilului un părinte oferă structură atunci când într-o manieră responsabilă stabilește, controlează și aplică reguli pentru următoarele domenii: mediul în care copilul crește, programul zilnic al acestuia și comportamentul copilului prin strategii disciplinatorii (Eugster, 2015).

un factor protectiv și facilitează o adaptare bună a copiilor aflați în situații stresante, cum ar fi separarea și divorțul părinților.

În general, copiii aflați în etape diferite ale dezvoltării au nevoi specifice referitoare la relațiile cu părinții aflați în divorț, la care se adaugă și nevoi particulare generate de temperamentul^[8] copilului (Stahl, 1994, p. 31). Unii copii sunt mai sensibili și reacționează imediat la schimbările de mediu, iar alții sunt invulnerabili față de factorii de stres specifici divorțului, conflictelor dintre părinți, perioada de tranziție și schimbările apărute în viața lor (Ionescu, 2013, pp. 209-210).

§1. Efectele divorțului asupra dezvoltării atașamentului

Separarea/divorțul părinților este perceput de copil ca o amenințare la adresa securității atașamentului în toate etapele dezvoltării acestuia.

Pentru perioada cuprinsă între 0 și 3 ani există un număr limitat de cercetări care să evalueze modul de funcționare al copilului după separarea/divorțul

---

[8] Temperamentul este deseori descris ca fiind o modalitate caracteristică, cu rădăcini biologice, a persoanei de a aborda oamenii, situațiile și de a reacționa la acestea. Unii autori au descris temperamentul ca fiind componenta „cum” a comportamentului: nu „ce” fac oamenii, ci „cum” fac ceea ce fac. (Thomas & Chess, 1977 *apud* Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 182). Temperamentul poate influența atât modul în care copiii abordează lumea externă și reacționează la ea, cât și felul în care își reglează funcționarea mentală, afectivă și comportamentală (Rothbart, Ahadi & Evans, 2000 *apud* Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 182). Cercetările realizate de Rothbart *et al.* (2000) relevă faptul că temperamentul nu este pe deplin format la naștere, el se dezvoltă pe măsura apariției unor emoții diferite și capacități de autoreglare și se poate schimba ca reacție la tratamentul primit din partea părinților și la alte experiențe de viață (Belsky, Fish & Isabella, 1991; Kagan & Snidman, 2004 *apud* Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 182). În cadrul „Studiului Longitudinal New York”, în care a fost investigată influența temperamentului asupra comportamentului, au fost identificate trei tipare de temperament: Copil „liniștit”: în general vesel, cu ritmuri biologice regulate și deschis la acceptarea experiențelor noi; Copil „difcil”: iritabil, cu ritmuri biologice neregulate și reacții afective intense; Copil „reținut”: este în general potolit, dar ezită să accepte experiențe noi. 35% dintre copiii din eșantionul „Studiului Longitudinal New York” nu se încadrau perfect în niciuna din aceste trei categorii. De exemplu, un copil poate să mănânce și să doarmă regulat, dar să se teamă de străini, alt copil poate să fie liniștit în cea mai mare parte a timpului, dar nu întotdeauna, iar altul poate să manifeste lentoare în acceptarea de alimente noi, însă să se adapteze rapid la persoane de îngrijire noi (Thomas & Chess, 1984 *apud* Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 183). Un copil poate să rădă cu intensitate, dar să nu-și arate cu intensitate frustrarea, iar un copil cu obișnuințe excretorii ritmice poate să aibă un tipar de somn neregulat (Rothbart *et al.*, 2000 *apud* Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 183). Trebuie reținut că toate aceste variații prezentate se încadrează în normalitate (Papalia, Olds & Feldman, 2010, p. 183).

părinților. Într-o cercetare realizată de Solomon și George (1999), sugarii și copiii mici care erau vizitați peste noapte de părintele la care nu le fusese stabilită locuința au fost mai predispuși să manifeste atașament dezorganizat, deoarece vizitele peste noapte la această vârstă par să fie factori de risc pentru dezvoltarea sănătoasă a copilului. Alți autori (Clarke-Stewart, Vandell, McCartney, Owen & Booth, 2000) au identificat la copiii cu părinți separați întârzieri în dezvoltarea cognitivă, socială și puține relații de atașament sigur. Aceste diferențieri între copiii cu părinți separați/divorțați și copiii care au crescut în familii intacte au fost estompate de atributele personale ale mamelor separate, ca de exemplu, educație, venit, etnie, credințe privind creșterea copilului etc. (*Ibidem*).

Mai multe cercetări cu privire la efectele separării/divorțului părinților au fost realizate pe copiii aflați la vârsta preșcolară, identificându-se risc crescut de a stabili relații de atașament nesigure și dificultăți în relațiile sociale (Hetherington, Cox & Cox, 1979), existența mai multor probleme de comportament și dificultăți de adaptare la grădiniță (Hodges, Buchsbaum & Tierney, 1983) și niveluri mai scăzute ale încrederii de sine (Peretti & di Vitorrio, 1993). Nair și Murray (2005) au identificat la părinții care au divorțat și care se ocupă de creșterea și educarea copilului că un procent mic au un stil parental democratic^[9] și, prin urmare, dezvoltă o relație sănătoasă cu propriul copil.

În timpul divorțului, în mod obișnuit, abilitățile parentale și empatia părinților se află la limita lor inferioară iar încercările adolescentului de a stabili o relație matură cu părinții pot fi folosite într-un mod nesănătos, respectiv aceștia apelează la copil pentru a primi sprijin și consolare (Galatzer-Levy, Kraus & Galatzer-Levy, 2009, p. 176). Cercetările (Ruschena, Prior, Sanson & Smart, 2005) care au evaluat consecințele divorțului părinților asupra adolescenților au identificat la aceștia niveluri mai mari ale conflictelor cu părinții și mai puține relații sigure de atașament. În ciuda acestor evidențe, între adolescenții cu părinți divorțați și ceilalți crescuți în familii intacte nu au fost identificate diferențieri privind implicarea lor școlară, emoțională și socială. În schimb, atunci când ajung la maturitate și când aleg să-și formeze propria familie, lacunele în dezvoltarea emoțională și psihologică devin mai

---

[9] Părintele pune accent pe individualitatea copilului, dar subliniază și constrângerile sociale, realizând astfel o echivalență între libertăți și obligații.

evidente, respectiv crește probabilitatea acestora de a continua o relație disfuncțională, de a fi nefericiți și depresivi (Davila & Bradbury, 2001).

§2. Regula privind Persoana Principală de Îngrijire a Copilului

Pentru a sublinia importanța legăturii dintre copil și persoana care se implică substanțial de îngrijirea acestuia, judecătorul Richard Neely (1984) a elaborat Regula privind Persoana Principală de Îngrijire a Copilului, regulă care apoi a fost preluată și de psihologii americani care evaluau copii și părinți pentru stabilirea autorității părintești. Această regulă subliniază forța legăturii (exprimată prin îngrijire fizică, timp petrecut împreună și continuitate) dintre copil și îngrijitorul său primar, legătură care este vitală pentru sănătatea psihică a copilului și care favorizează trecerea acestuia prin etapele de dezvoltare.

Prin urmare, regula spune că, atunci când se determină care părinte a fost îngrijitorul primar al copilului înainte de divorț, psihologul expert trebuie să urmărească și să identifice modul în care părinții și-au împărțit și îndeplinit următoarele responsabilități de îngrijire a copilului:

- Planificarea și pregătirea meselor;
- Baia, îmbrăcarea și alte activități de îngrijire a copilului;
- Cumpărarea, spălarea și întreținerea hainelor;
- Activități de îngrijire a sănătății (vizite la medic, administrarea medicamentelor etc.);
- Implicarea în desfășurarea de activități extracurriculare (sporturi, cluburi de teatru etc.), transportarea copilului la domiciliul prietenilor acestuia etc.;
- Ajutarea copilului să deprende scrisul-cititul, ajutarea acestuia la teme;
- Participarea la ședințele cu părinții de la școală sau menținerea legăturii cu alte persoane implicate în educația copilului;
- Cine pregătea pentru culcare și adormea copilul, cine îl trezea dimineața, cine-l disciplina etc.;

- Cine se ocupa de educația morală, culturală și religioasă a copilului.

(adaptare după West Virginia Supreme Court, 1989)

Pentru situația în care ambii părinți dețin abilitățile de a îngriji adecvat copilul și judecătorul trebuie să determine interesul superior al copilului aflat la vârste mici, Barry Nurcombe și David F. Partlett (1994, p. 93) au operaționalizat Regula privind Persoana Principală de Îngrijire a Copilului. Autorii menționau că „Judecătorul trebuie să țină cont și de principiul continuității în îngrijirea și creșterea copilului, să afle cine a fost îngrijitorul primar al copilului, respectiv, cine s-a ocupat efectiv de creșterea acestuia”, realizând activitățile menționate anterior într-un procent mai ridicat. Pentru ca un părinte să fie considerat potrivit să fie îngrijitorul primar al copilului acesta trebuie să-i ofere îngrijire adecvată și să se abțină de la comportamente imorale în fața acestuia (Nurcombe & Partlett, 1994, p. 94).

Determinarea părintelui principal de îngrijire a copilului

Procentul de timp pe care fiecare părinte îl petrece pentru realizarea următoarelor sarcini (din totalul de 100%)		
Activitate	Mama	Tata
Planificarea și pregătirea meselor		
Baia, îmbrăcarea și alte activități de îngrijire a copilului		
Cumpărarea, spălarea și întreținerea hainelor		
Activități de îngrijire a sănătății (vizite la medic, administrarea medicamentelor etc.)		
Implicarea în desfășurarea activităților sociale ale copilului		
Pregătirea pentru culcare a copilului, trezirea copilului		
Disciplinarea copilului		
Educația morală, religioasă și socială a copilului		
Învățarea copilului cu deprinderile de bază (să se îmbrace, igienă corporală, maniere, îl ajută la lecții)		
Împărțiți totalul la 10 pentru a obține procentajul. Părintele care are procentajul cel mai mare este considerat părintele primar de îngrijire.		

(după Barry Nurcombe & David F. Partlett, 1994)

Shelly A. Riggs (2005) analiza critic această regulă, respectiv menționa că aceasta „contabilizează numai timpul și numărul activităților parentale și nu investighează calitatea îngrijirii oferite de părinți și tipul de atașament dintre copil și părinte”.

Sunt autori care au analizat alienarea parentală^[10] din perspectiva teoriei atașamentului. Garber (2004) a citat lucrări care sugerau că existența conflictelor maritale au efecte negative asupra relațiilor de atașament la copii. Impactul conflictelor dintre părinți asupra copilului apare ca urmare a expunerii directe la conflictul parental și indirect din schimbările apărute în exercitarea sarcinilor parentale ca urmare a stresului generat de conflicte. Ambele situații pot compromite securitatea emoțională a copilului (Davies & Cummings, 1994). Cu toate acestea, Walker, Brantley & Riggsbee (2004, p. 57) nu au fost de acord cu afirmațiile lui Davies și Cummings, motivând că nu sunt încă date care să facă legătura dintre atașament și alienarea parentală în situații de divorț caracterizat de un conflict major, menționând: „copilul alienat în mod frecvent nu are probleme cu alți colegi, adulți sau cu părintele care îl alienează, deși în relația dintre aceștia pot fi prezente alte probleme”.

§3. Atașament și violența în familie

O situație controversată apare în violența familială deoarece imposibilitatea unui părinte de a proteja copiii de violența în familie a fost mult timp privită ca un indicator al neglijării sau ca o situație de afectare a capacităților parentale. Din acest motiv, în SUA mulți copii au fost dați în asistență maternală motivându-se că mamele lor nu au fost capabile să părăsească o relație abuzivă sau pentru că se implicau repetat în relații cu parteneri abuzivi. În anul 2000, un grup de mame victime ale violenței în familie au reușit schimbarea acestei practici prin implicarea lor în schimbări legislative (Nowling, 2003; White, 2003).

---

^[10] Alienare parentală (en. *parental alienation*). Copiii își exprimă respingerea față de un părinte și refuză categoric contactul cu acesta, fără ambivalență. Părintele respins de copil nu are deficiențe parentale severe, nu a fost abuziv cu acesta și prin urmare percepția copilului este nerealistă și semnificativ distorsionată (Johnston & Kelly, 2001, p. 254).

Sunt autori (Mullender, Hague, Imam, Kelly, Malos & Regan, 2002; White, 2003) care susțin că mama victimă a violenței în familie care divorțează ar trebui să obțină autoritatea parentală și locuința copilului deoarece:

- a) Agresorul trebuie pedepsit, nu victima și copiii;
- b) Îndepărtarea copiilor de figura de atașament pozitivă este în detrimentul acestora;
- c) Asistența maternală nu oferă stabilitate, ghidaj pe termen lung și un mediu emoțional hrănitor pentru dezvoltarea copilului.

Alți autori, de exemplu Nowling (2003), susțin că ar trebui luate garanții suplimentare atunci când mamele victime ale violenței în familie li se permite să-și mențină copiii alături de ele.

Cercetările realizate în domeniul atașamentului au sugerat șase criterii pentru definirea persoanei (figurii) de atașament a copilului:

1. Furnizarea îngrijirii fizice;
2. Furnizarea îngrijirii emoționale;
3. Calitatea îngrijirii oferite;
4. Continuitatea și consistența în îngrijire;
5. Timpul petrecut cu copilul;
6. Investiția emoțională făcută de părinte în copil.

§4. *Importanța atașamentului tată-copil*

Nevoia de a înțelege mai bine importanța atașamentului tată-copil s-a născut în urma cercetării care evidențiază rolul tatălui în formarea comportamentului prosocial la copil. S-a presupus că formarea conștiinței la copil începe din al doilea an de viață, iar aceasta este alimentată de formarea unei alianțe strânse între copil și un părinte și este optimizată atunci când alianța copilului se realizează cu ambii părinți. Formarea unei alianțe între tată și copil este deosebit de importantă la copiii care sunt temperamental iritabili sau predispuși la furie și, prin urmare, există un risc crescut al copilului în a dezvolta tulburări de externalizare care conduc mai târziu în

dezvoltarea de comportamente criminale (Bretherton, Lambert & Golby, 2005).

Cercetările realizate până în prezent care au studiat relația tată-copil oferă câteva informații despre factorii de mediu care pot submina puterea acestei relații, respectiv a fost identificat că atașamentul stabilit între tată și copil este mai probabil să fie perturbat ca urmare a divorțului, în comparație cu atașamentul dintre mamă și copil (Owen & Cox, 1997). De asemenea, este demonstrat că natura atașamentului tată-copil este mai strâns legată de calitatea relației dintre părinți decât este atașamentul dintre mamă și copil (Frosch, Mangelsdorf & McHale, 2000). Astfel, dacă relația de atașament dintre părinți este caracterizată ca sigură, copilul va fi mai probabil predispus să formeze un atașament sigur cu tatăl. Y.M. Caldera și E. W. Lindsey (2006) au demonstrat că există concordanță între stilurile de parenting care pot influența tipul de atașament ce se va forma între copil și tată.

Importanța pe care o joacă tatăl în dezvoltarea comportamentului pro-social continuă și în perioada adolescenței, iar cercetările menționează că aceasta este mediată în mare parte de calitatea relației maritale. Într-un studiu realizat de Markiewicz, Doyle și Brendgen (2001) aceștia au identificat că atașamentul sigur al adolescenților cu mama, tata și prietenii de aceeași vârstă ar putea prezice, pe baza percepției adolescenților, calitatea viitoarelor relații maritale.

§5. Interviu de atașament pentru copiii de 7-12 ani

Mary Target, Peter Fonagy și Yael Shmueli-Goetz (2003) au dezvoltat un interviu semistructurat de atașament, pentru copilul aflat în perioada de dezvoltare 7-12 ani, care evaluează reprezentările securității atașamentului față de ambii părinți și starea psihică generală a copilului (Muntean, Stan, Tomiță & Ungureanu, 2010).